

Argielust raamatusse: näide suuliste elulointervjuude avaldamisviisidest

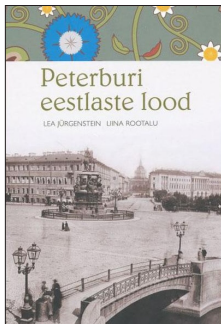


Anu Korb (koost, toim). *Siberi eestlaste elud ja lood.* Eesti asundused V. Tartu: EKM Teaduskirjastus. 2010. 358 lk.

Lea Jürgenstein ja Liina Rootalu. *Peterburi eestlaste lood.* Tallinn: AS Ajakirjade Kirjastus. 2011. 296 lk.

Eesti elulugude väljaannetele on jätkuvalt tulnud lisa, mis avavad üha uusi kogemusi ja eluvaateid. Näiteks läände põgenenud pagulaste lood (*Rändlindude pesad*, koostanud Tiina Kirss, 2006) või Eesti venekeelse kogukonna jutustajate lood (*Mu kodu on Eestis*, koostanud Volita Paklar, 2009). 2010. aasta lõpul ja 2011. aasta alguses ilmus kaks kogumikku, mis pakuvad taas uue vaate eestlusele ja Eestile, seekord Eestist Venemaale rännanute oma.

Anu Korbi koostatud pere- ja elulugude kogumikus on viisteist lugu Siberi eesti asundustest pärit ja sealt Eestisse tagasi tulnutelt. Üks jutustus on loodud kahasse, mistõttu jutustajaid on kuusteist, kaksteist naist ja neli meest. Naiste sünniaastad jäävad ajavahemikku 1917–1943, hõlmates nõnda veerand sajandi jagu erinevaid teadmisi. Meeste sünniaastad jäävad vahemikku 1926–35, kusjuures ka enamik naisi on sündinud just sel perioodil. Lood on salvestatud aastatel 2003–2009 ja originaalid asuvad Eesti Rahvaluule Arhiivis.



Lea Jürgensteini ja Liina Rootalu koostatud raamat hõlmab Peterburis elavate eestlaste lugusid: kaksümmend viis naistelt

ja viis meestelt. Naiste sünniaastad jäävad ajavahemikku 1903–1987, mistõttu erinevate põlvkondade saatused tulevad siin eriti hästi esile. Kogumiku aluseks olevad intervjuud salvestas Liina Rootalu 1998. ning Lea Jürgenstein 2009. ja 2010. aastal.

Samad ajaloolised raamid – sama kogemus. Siberi eestlaste lugudes enamikel juhtudel ja Peterburi eestlaste puhul osalt peatutakse 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse väljarändel Eestist Venemaale. Sajandivahetuse väljarände kõrval on kõneks muidki liikumispõhjusi, nt mõisaaegsed väljasaatmised Siberisse või ka nõukogude aegsed suunamised üle Nõukogude Liidu ala. Jutustustes kirjeldatakse nii lähte- kui ka sihtkohta – liikumisgeograafia on rändelugudele tunnuslik. Tsaariaegse väljarände teekonnakirjeldustesse kulub kaasavaõetud asjade loend – need on eranditult tööriistad (*Kirves, labidas, vikat, ader, vokk, kraasid – nisukesed asjad olid kaasas* (Korb 2010: 151)). Väljarändajate esimest põlvkonda iseloomustatakse nende ettevõtlikkuse ja visa töö kaudu uue kodu rajamisel, mis viis hinnanguliselt heale järjele.

Ilmneb, et enne 1920. aastaid elati eesti külades suhteliselt omaette (*Meil oli külas puhas eesti keel ja mehele mindi ka ikka eestlasele* (Korb 2010: 44)), mistõttu teisi keeli, sh vene keelt ei pruugitud osatagi. Märkimisväärselt sageli Siberi eestlaste lugudes, vähem Peterburi eestlaste omades kõneldakse kodusõjaaegsest valgete ja punaste võitlusest ja selle mõjust külaelanikele (*Punased tapsid neid, kelle juures valged peatusid ja valged tulid ja jälle tapsid neid, kelle juures punased peatusid. Ühesõnaga, oli kole aeg* (Korb 2010: 185); *1917. aastal oli kõik veel rahulik. [---] Meie piirkonnas käisid ühtepuhku*

agitaatorid, ööbiti vahel isegi meie pool. Kommunistidest ei osanud keegi midagi arvata, kohapeal neid polnud. Mäletan, kuidas üks valgete agitaator rääkis, et uus kord viib teid nii kaugele, et te ei saa niiti kah nõela taha, ilma et oleks partei liige, et teid surutakse alla ja sunnitakse ühesugusteks (Jürgenstein & Rootalu 2011: 25)). Väljarändajate teise põlvkonna, jutustajate endi vahetute kogemustega seotud teemaringi kuuluvad kool (nt eestikeelse kooli asendumine venekeelsega) ja repressioonid 1930. aastate lõpus (Kõik mehed viidi külast, varandus võeti peredelt ära. Rohkem nendest meestest keegi midagi ei kuulnud, kuhu neid viidi või mis nendega tehti (Korb 2010: 121); Siis 1937. või 1938. aastal juhtus midagi ootamatut. [---] Kedagi pandi vangi ja ema-isa rääkisid vaikselt. [---] Neil oli väga kurb ja see tunne jäi meelde (Jürgenstein & Rootalu 2011: 129); Kui isa 1938. aastal arreteeriti, tehti kõik majad maatasa (Jürgenstein & Rootalu 2011: 77)).

Esile tulevad geograafiast lähtuvad eripärad. Peterburi ümbruses on inimesed liikuvad, mis toob kaasa intensiivsema integreerumise teiste kohalike rahvusrühmadega ning hariduse või suurlinna tööstusega seotud elukutsete valiku. Siberi jutustajad kõnelevad enam põllumajandusest. Tagasitulek Eestisse on jutustustes enamasti põhjendatud nõukogude põllumajanduspoliitikast tingitud raskustega külas toime tulla. Nõukogude ajal Eestist Peterburi läinud jutustajad põhjendavad oma kodukohavalikut erialase eneseteostusega (*Esialgu tulin aspirantuuri, pärast seda naasin aastaks tööle Kohtla-Järvele, sealt läksin Pihkvasse ja siis tulin tagasi Peterburi (Jürgenstein & Rootalu 2011: 211); 1957. aastal sattusin [sõudesportlasena] paatkonda, kus oli kaks tüdrukut Leningradist ja Moskvast. Nemaad kutsusid mind kaasa Leningradi õppima (Jürgenstein & Rootalu 2011: 222)*). Nii pere- kui ka minalugudest koorub välja tõdemus, et väljarändajad ise on aktiivsed oma koha otsingus ja loomises. Õigupoolest on ju ka oma maa saamine tsaariaegse väljarändaja erialane eneseteostus, nagu hilise rände puhul edu saavutamine muudel erialadel. Teine põlvkond on aga silmitsi küsimusega, mida kahe kultuuri ja identiteedi vahel peale hakata, olgu see küsimus siis kas praktiline (nt eestikeelsete koolide kaotamine 1930. aastate lõpul) või mõttelisem (nt *Ent küsimus – kes ma olen? – on mul siinamaani; Minu meelest on tore olla mitme kultuuri vahel, kahe identiteedi vahel (Jürgenstein & Rootalu 2011: 273, 270)*).

Kui Peterburi eestlaste lugudes jääb kõlama jutustaja eneseteostus hariduse ja ka teaduse kaudu (mis on venekeelne ja tähendab osasaamist ennekoike vene kultuurist), siis Siberi eestlaste lugudes on esil kahe-koha-identiteet: unistuste ja mälestuste Siber ühelt poolt ning Eesti kui argielu korraldamise paik teiselt poolt (*Aga ma ei ole praegugi päriselt siin Eestis ära harjunud, ikka tahaksin oma Siberi koju (Korb 2010: 264)*). Siberi eestlased jutustavad sellest loodusvõrdluste kaudu, kus Eesti jääb alati Siberile alla. Peterburi eestlaste lugudes ilmneb samalaadne kohavõrdlus hariduslikes ja tööalastes võimalustes, mida peetakse Eesti oludest oluliselt paremaks. Seega tuleb mõlema kogumiku lugudest esile jutustaja kokkukuuluvus kohaga, mis on keskseks identiteediteguriks keeleoskuse kõrval. Kusjuures koht ei ole mitte ainult geograafiline paik, vaid ka sotsiaalne ja kultuuriline ruum. Siberi eestlaste lugudes tuleb kultuuriline enesepaigutus esile Eesti-elu kirjeldustes. Nad tajuvad enda teistsugusust nii keelekasutuses (*Ma kirjutasin eesti keeles vigadega, eesti keel oligi mulle raskem, ma ju sündisin Venemaal ja elasin seal (Korb 2010: 95)*) kui ka kohalike eestlaste suhtumises (eestlased hoidsid rohkem omaette, jutustajad mainivad, et Eestis “peeti vahet” nende ja endi vahel). Need kogemused, nagu ka kirjeldused rajanevad argiolukordadel. Peterburi eestlaste lood pakuvad otseseid arutlusi rahvuslikust ja kultuurilisest kuuluvustundest

(Passi järgi olen eestlane. Valisin nii, sest venelasi on niigi palju, eestlasi üsna vähe. Ent päris tugevat rahvustunnet mul ei ole. Ma pean end maailmainimeseks. Olen mitme rahvuse segu ja tegelikult võõras nii siin kui seal (Jürgenstein & Rootalu 2011: 253)).

Lugudes sisaldub jutustajate elukäigu ajaloolis-poliitiline raam, alustades 19. sajandi lõpu, 20. sajandi alguse väljarändega, lõpetades nõukogude võimuga kaasnenud muutustega ühiskonnas eriti 1920.–30. aastatel ja Teise maailmasõja järgse rändega Nõukogude Liidu piires. Ka rändekogemus on mõlema kogumiku lugusid ühendav tahk. See seostub minapildi ja kuuluvustunde kujunemisega, mille tunnusjooneks on mitme-koha-identiteet ning kultuuri-, keele- ja rahvuspiiride segusus. Mõlemas võidakse näha nii võimalusi kui ka kaotusi. Mõlemal juhul korvab puuduolevat seltsitegevus: kohtumine oma rühma ja saatusekaaslastega. Seltsitegevuse tähtsus tuleb mõlemas kogumikus ka esile.

Suulisest intervjuust raamatuks. Kuidas avaldada elukogemusel põhinevaid individuaalselt ja jutustuslikult küllalt eriilmelisi lugusid? On selge, et spontaanselt ja argiselt, antud juhul sageli ka suuliselt jutustatud lugu ei ole ilma toimetamata ülekantav kirjalikult, mis oleks paslik kogumikus avaldamiseks. Raamat eeldab lugeja-sõbralikkust: et avaldatud lood oleksid kuidagi ühtlustatud ja keeleliselt korrastatud, lugude järjestus peaks kujundama hoomatava rütmi, raamat peaks pakkuma esteetilist naudingut, sh pildilisust – need tegurid ei ole suulise intervjuu juures sageli olulised ja osalt ei ole need võimalikudki. Siin hakkab tööle koostaja-toimetaja valik ja oskus üksikuid lugusid tervikuks koondada.

Mõlemas kogumikus on kasutatud võtet pakkuda iga loo juurde koostaja sõnastatud kokkuvõtet, mis annab kiire ülevaate järgnevast. Kokkuvõtted, olgu kas rohkem teaberiikkad või meeleolukad, on terviku loomise seisukohalt mõlemas raamatus õnnestunud.

Anu Korb on lood järjestanud jutustajate Siberi-elupaikade järgi, liikudes läänest ida suunas. Iga jutustus moodustab kindlaid teemapunkte läbiva “ringi”: väljaränne Eestist, elu uuel asualal, tagasitulek Eestisse ja elu siin. Selline loost loosse korduv kogemusskeem hakkab oma kumuleeruva loomuse tõttu lugejat vastavalt ka kõnetama. Kuigi ei ole otseselt näidatud, miks jutustajad just sellised teemaväljad oma loos läbi käivad, eeldan, et seda on suunanud Anu Korb juba materjali kogudes: “Usun, et mõneti kujundasid ka mina neid jutte: esmalt salvestamissituatsioonis, kui suunavate küsimustega vestlust juhtisin [---],” selgitab Anu Korb oma tööviisi kogumiku järelsõnas (Korb 2010: 336). Ühtlasi tuleb esile Anu Korbi uurijataust: kõnesolev asetub koostaja 1991. aastal alanud järjekestva Siberi-töö hulka, mis hõlmab endas nii välitöödel materjalide kogumist, tekstikogumike koostamisi kui ka uurimisi. Anu Korb viitab, et kogumiku aluseks olev aines on avalikult kättesaadav Eesti Rahvaluule Arhiivist, mis eeldab, et kogumistööle on järgnenud veel üks tööetapp – kogutu arhiveerimine. Kogumikus avaldatu ja selle aluseks olev arhiiviaines on otseselt seotud Anu Korbi artikliga “Siberi eestlaste mälestused emamaale naasmisest ja siin kohanemisest: isiklik ning kogukonna kogemus”, mis ilmus 2011. aastal ajakirja *Acta Historica Tallinnensia* rändeteemalises erinumbris (nr 17).

Lea Jürgenstein ja Liina Rootalu rütmistavad Peterburi lugude kogumiku temaatiliselt, pakkudes ohtralt liigendatud ja meeleolukalt kujundatud teksti. Kolmkümmend lugu jaotatakse seitsme teema vahel: “Suveks maale”; “Uus kodu Venemaal: lapsena väljarännanud eestlaste lood”; “Lapsepõlv oli meil helge ja tore: Venemaal eesti küla-des sündinud eestlaste lood”; “Suur ja väike isamaa: nõukogude aja saatused”; “Vene-

maa-elu algas Siberis”; “Aken laia maailma”; “Tagasi juurte juurde: noore põlvkonna eneseleidmine”. Teatud määral on selles teemajaotuses ka kronoloogiat ja kogemuste eriilmelisust. Nii toovad kogumiku koostajad tekstide mitmetasandilisuse eriti esile. Seda toetab omakorda kogumiku värvi- ja kujundirikas pildikeel. Iga loo juhatab sisse koostajate mõnelauseline vihje loo tuumale. Näiteks “Andekate vanemate kunstihuvilise tütre õpingud katkestas ränk Leningradi blokaad. Siiski täitus pärast sõda tema unistus saada kunstnikuks”. Ka kõik lood on seesmiselt alapealkirjadega liigendatud (nt “Vanemate lugu”, “Isal oli ärivaistu”; “Liiga rikkad?” jne), mis mitte üksnes ei rõhuta koostajate ja jutustajate omavahelist dialoogi, vaid näitab ka, kuidas koostajad lugejat suunavad. Nii on sinne tulemus Anu Korbi koostatud kogumikuga võrreldes mosaiiksem. Kui Korb fokuseeris tähelepanu üksikutest ja individuaalsetest lugudest võrsuvale kogukonna üldisele loole, siis Jürgensteini ja Rootalu raamatus tuleb jutustaja individuaalsus ja eripära esile nimelt selle kaudu, kuidas koostajad jutustajate tekste oma vahelausete ja -pealkirjadega suunavad.

Mõlemad raamatud lõpevad uurija kokkuvõtetega. Anu Korbi käsitus “Siberi eestlaste mälestused ja nende põhjal vormunud lood” pakub ülevaate nii lugude taga olevast rändest kui ka pere- ja isikulugude uurimuslikust taustast. Viimasel juhul on käsitluse rõhk loo kaudu ühe kogukonna või rahvakillu identiteedi ja elu-olu kirjeldamisel (ja mitte näiteks jututeoreetilistel vms aspektidel). Liina Rootalu peatub kokkuvõttes “Peterburi eestlastest ja rahvuslikust identiteedist” nii ajalooliste raamide loomisel (kes, miks ja kuidas on Peterburi eestlaseks saanud) ning vähemusrühma enesetunde ja-määratluse teemadel (nt “identiteediheitlused”, “kolmanda sordi tunne”).

Tiiu Jaago

Eluloofilm liivlastest

***Aizslēgtais krasts* [Suletud rannik: lugu Kurama põhjaranniku inimestest ja aegadest], Lāti Rahvuspark, 2009.**

26. märtsil 2010. aastal tutvustas Lāti eluloo-uurija Māra Zirnīte Tartus eesti ja läti eluloo-uurijate seminaril “Communication with Society through Life stories” filmi liivlastest. DVD põhineb 1980. aastatel tehtud intervjuudel, fotodel ja omaaegsetel ning kohati uutel filmilõikudel – need killud on põimitud dünaamiliseks tervikuks nii sõnas, helis kui pildis. Filmis kasutatud muusika pärineb Raimonds Tigulsilt. Intervjuud ja fotod ning filmikatked 1980. aastatest on teinud Māra Zirnīte ja Vaira Strautniece. Materjalid on talle Lāti Riikliku Suulise Ajaloo Arhiivis Riias. Fotosid on filmi jaoks hangitud ka teistest arhiividest – Ventspils muuseumist, Helsingist muuseumiameti (*Museovirasto*) fotoarhiivist, trükistest, aga ka erakogudest. Muuhulgas tabab pilk ja kõrv teavet ka Eesti uurijatest Oskar Looritsast, Jūri Linnusest ja Eduard Väärist.

Film koosneb kolme jutustaja lugudest, mida saadab küla ja kogukonda üldiselt tutvustav sissejuhatus – kõneldakse maast mere ja metsa vahel, kus 20. sajandi alguses olid liivi kalurikülad, Teise maailmasõja järel oli see aga sõjaväe kasutada suletud tsoon. Filmi pildikeel viitab külaelu lõpule: lagunenud hooned, mahajäetud maad, 80.

eluaastatesse jõudnud minevikumeenutajad. Nemad räägivad sellest, mis oli – omaaegsest sotsiaalsest ruumist, viidates omaaegsetele “meie nimedele” (külas elanud perede ja talude nimed) ning omaaegselt kõlanud, ent nüüd hääbunud liivi keelele.

Jutustajaid on kolm: Lizete (1902–1987), Alvīne (1906–1993) ja Ernest (1903–1989). Jutustajate lood on omakorda filmis liigendatud teemade kaupa. Lizete lood: “Eksiil Sevastopolis” (see on Esimese maailmasõja aeg), “Vanaema”, “Sinised lehmad”, “Liivi keel”, “Sõnajala õitsemisaeg. Alvinelt on kolm lugu: “Esivanemad”, “Pommid”, “Kohus”, ja tema abikaasalt Ernestilt taas kolm lugu: “Tuli metsas ja merel”, “Kodud”, “Võitjad”. Nende jutustajate ja lugudega kohtub eesti lugeja ka artiklite kogumikus Pärimuslik ajalugu (2001), kus on avaldatud Māra Zirnīte artikkel “Identiteet liivlaste elulugudes”. Raamatukaanelt võib leida Vaira Strautniece foto koduõuel seisvatest Ernestist ja Alvīnest, artikli juures on avaldatud kaks fotot Lizetest. Ühtlasi on artiklis tsiteeritud Lizete siniste lehmade loo üht versiooni, mainitud tema jutustusi evakueerumisest Esimese maailmasõja ajal (filmis vastavalt kolmas ja esimene lugu). Esimese maailmasõja aegse põgenemisloo filmis esitab ka Alvīne. Filmi ja artikli ühenduskohaks on üks Lizete lugusid liivi keelest (filmis episood “Liivi keel”). Filmis võib liivi keelt Lizete öelduna ka kuulda.

Film on peamiselt läti keelne, ingliskeelsete subtiitritega. Ent nagu öeldud, pisut on kuulda ka liivi keelt.

Film esindab analoogilist tööd elulugude vallas, mis Eestis on koondunud lugude trükis avaldamisse. Suuresti on trükised loodud Eesti elulugude kogu põhjal (Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA f 350), aga analoogilised väljaanded on nt Anu Korbi koostatud Siberi eestlaste elud ja lood (2010) ning Lea Jürgensteini ja Liina Rootalu koostöös valminud Peterburi eestlaste lood (2011). Viimati nimetatud tööd tuginevad välitöödele ja suulistele intervjuudele, mis töövõttena on läti elulugude kogumisele sarnasem kui eesti traditsiooniline kirjalike jutustuste kogumine. Eelkõneldud läti ja eesti, lisaks soome elulooürijad on teinud koostööd 2000. aastast alates, korraldades nii konverentse ja seminare kui ka avaldades ühisuurimusi (Pärimuslik ajalugu, Tartu 2001; Mäetagused nr 43, Tartu 2009; Oral History: Migration and Local Identities, Riia 2011).

Tiiu Jaago

Suulise ajaloo arhiivist tagasi ühiskonnale: kommentaar DVD-le *Suletud rannik*

Suletud rannik viib meid 20. sajandi alguse Lūžņa külla (liivi keeles Lūž kīla), mis oli üks kaheteistkümnest liivi kaluriküllast Läänemere rannikul. 20. sajandi lõpuks ei olnud Lūžņa ehk Lūž enam omaette küla, seal oli vaid bussipeatus, kust viis tee nimetusse raketibaasi ja teine tee lagunenud majadega maastikule. Seal lähedal keset metsa asus suur raadiolokaator ja sõjaväelaste linnak Zvōzdotška. Kuid 1980. aastatel oli veel võimalik kohtuda ja rääkida mõne kohaliku Lūži küla elanikuga.

Kuidas esitleda suulise ajaloo dokumente – eluloo-salvestusi – kogu nende keerukuses? Esitada mitte ainult mälestuste sisu, vaid ka intonatsiooni, tooni, artikulatsiooni, tämbrit – kogu suhtlussituatsiooni kõne muusikat? Audiovisuaalse jutustuse loomine Liivi ranniku elanikest on vastus sellele küsimusele. Tänapäevased tehnilised vahendid pakuvad vanade materjalide (mida on suulise ajaloo arhiivis hoitud enam kui 20 aastat) uusi esitlusvõimalusi. 1980. aastate lõpus läksin koos fotograafist kolleegi Vaira Strautniecega eraviisilisele välitööle endisesse kalurikülla, kus sellel ajal oli Nõukogude Liidu piiritsoon. 1980. aastate lõpus salvestasime mitu intervjuud liivi peredest pärit

inimestega. Need intervjuud on nüüd Läti Rahvusliku Suulise Ajaloo Arhiivis, mis asub Läti ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudis. DVD lähtematerjal koosneb üle 20 audiosalvestuse kassetilintidel, üle 700 fotonegatiivi ja 16 mm filmi.

Piirkond, kuhu me toona läksime, oli suletud ja kuulus sõjaväele – raketibaas, suur raadiolokaator, piirivalve ja sõjaväelaste linnak keset metsa. Kuid seal elasid mõned kohalikud, kes teadsid rohkem, kui see, mida meie oskasime selles ümbruses näha. Nad teadsid lugu külast, kus 20. sajandi alguses oli üle 30 maja ja kus elas rohkem kui sada inimest. Nende mälestustes see küla elas: külaelanikud tulid tagasi oma kodudesse ja osalesid nüüd neist lugudest silme ette kerkivas elus, millest jutustasid nende naabrid – selle küla kolm viimast elanikku Lizete Švanenberga, Alvīne Mūrniece ja Ernest Mūrnieks. Nii salvestati Lūži küla lugu kolme erineva iseloomu, erineva päritolu, kuid sama saatusega inimese tunnistusena.

20. sajandi alguses oli Lūži küla küllalt kuulus soome ja eesti folkloristide, etnograafide ja keeleteadlaste seas, kuna see oli viimane piirkond, kus kõneldi liivi keele lääne murret. Lizete ema oli Eesti rahvaluuleuurija Oskar Looritsa informant. Lizete oskas lapsepõlves liivi keelt. Kui hiljem, 1970.–80. aastatel tuli välitöödele eesti keeleteadlane Eduard Vääri, siis selleks ajaks oli Lizete mõned liivi sõnad unustanud. Lizete elas 1987. aastani, ta suri 85aastasena. Alvīne ema oli liivi ja isa läti päritolu. Alvīne ei kõnelnud liivi keelt. Ta suri 87aastasena 1993. aastal. Ernest suri 86aastasena 1989. aastal.

Mul on väga hea meel vahendada Lūži küla lugu läbi audiovisuaalse kompositsiooni, kasutades Lūži küla kolme viimase põliselaniku häält. DVD valmis 2009. aastal.

Māra Zirnīte

Baškiiri rahvameditsiin, teadjad ja loitsud

Mullu kaitses Zarja Minnibajeva Ufaas väitekirja *Kurgaani oblasti baškiiride rahvameditsiin 19. sajandi lõpust 21. sajandini*. Tegemist on detailirohke sissevaatega usult ja kultuurilt kauge rahvusrühma rahvameditsiini, kusjuures põnevaks muudavad käsitluse informantide (enamasti rahvaarstide) seletused ravipraktika tagamaade kohta ja selle vahendusel avanev usundiliste olendite süsteem. Näitetekstidena esitatud loitsud ja musulmanide palved osutavad üllatavalt sarnastele sisu- ja vormivõtetele.

Kõnealune rahvarühm elab paljurahvuselises keskkonnas. Baškiire elas 2002. aasta rahvaloenduse andmetel Kurgaani oblastis 15 300 ehk 1,6% elanikkonnast, Kurgaani linnas 600 ja naaberrajoonides ligikaudu 13 400 isikut. Kõnekeelena kasutatakse ar-gajani keele idamurret, usutunnistuselt on rahvusrühm sunniidid. Uurimus põhineb 18.–19. sajandi trükiallikatel, maakonnaarstide ja etnograafide raportitel, kuid salgamatult huvitavam on 1997. ja 2003. aasta välitöödel kogutud aines.

Z. Minnibajeva vaatleb laiemat probleemide ringi: rahvapärased haiguskujutelmad, nende etioloogia, terminoloogia, demonoloogilised haiguskujutelmad; haiguste vaimsed ja füüsilised põhjused; teadjad ja nende diagnostika; rahvapärased ravivahendid, sh taimset, mineraalset ja loomset päritolu ained; ravimine palvete ja loitsudega ning kaitseesemed. Käsitluse edenedes tutvustatakse usundilisi norme ja aksioome, sel-

gemaks muutub islami-usulise rahvakillu meditsiiniline igapäevapraktika ja usuelu, samuti sarnasused Läänemere äärsete ja idaslaavi rahvastega.

Sarnasused algavad haigusvaimudest, kellest *Зэхмэт/Захмат* (vanatürgi k. 'kahju, vaev, raskus') on musta varju kujul liikuv või inimesesarnane olend, kellel on uskumuste kohaselt perekond ja lapsed, ta elutseb räpastes ja ohtlikes paikades (prügilad, majajäetud hooned, pesupesemise paigad ja kohad, kuhu on sattunud ohvriloomade veri), harvem on ta zoomorfne (nt koer). Tema põhjustatud haigus väljendub peavalu, raskus- ja külmatundena. Rahvapärase kujutluse järgi *zahmat* lööb inimest, haigust ravitakse veele loetud palvega "Элхэм" (*Аль-Фатиха*) ja "Колхуалла" (*Аль-Ихлас*) (Koraan 1: 112), vesi valatakse põhjasuunas. Ravimiseks kasutatakse veel tulistamist, müra, loitsude lugemist. Haigus ennetamiseks on tarvis kodus puhtust pidada, palveid lugeda ja kasutada vormelit *Бисмилләһи-ррахмәни-ррахим* (*С именем Аллаха, Милостивого и Милосердного*). Kanooniliste palvete ja koraanitekstide kasutamist ravimisel käsitletakse omaette alapeatükis, seegi on kristlike palvete ja piibli kasutamise täpne käitumuslik analoog.

Tuulispask *koion* on üks zahmati liikumisvorm ja vastavalt seletatakse haigust kui zahmatilt või tuulest saadut. Tuulispaska on altailased pidanud inimhingi varastavaks kurjaks vaimuks, telengiidide arvates muutub surnud šamaani hing tuulispasaks ja hakkab varastama elavate hingesid, kirgiisidel on tuulispask kuradi liikumisvorm. Eestlased tõrjuvad tuulispaska noa heitmisega keskmesse, kurgaani baškiirid kolm korda sinna suunda sülgamise ja vandesõnadega.

Džinn (*Ен/жен, нәрей*) on zahmati üks elustajaid, antropomorfne või varjutaoline kahjustaja. Haigusterminoloogias kasutatakse väljendit *džinni löök* ja see väljendub ägedate valudega peas ja kehas. Džinn võib inimese seestada (nn džinnihaigus), mida tõrjus seitse mullat islami palveid lugedes. Samal päeval ohverdati arstimiseks lammas, kuid haigel seda liha süüa ei lubatud. Nahk, kondid ja veri visati koos nõudega, milles neid kanti, külast eemal asuvasse paika. Džinnid liiguvad rangelt oma radu mööda ja nende tee peale ehitatud majas kimbutab elanikke painaja, haigused ja ebaõnn. Džinnid liiguvad tihti ristteedel, kust saadakse ja kuhu viiakse haigusi. Eriti aktiivsed on džinnid neljapäeviti, samas ravimiseks see nädalapäev (erinevalt eestlastest) ei sobi. Päikeseloojangu ajal aktiveerub enamik haigusi ja kahe öhtupalvuse vaheline aeg on inimestele eriti ohtlik.

Sarnasusi on ka saunaga seotud motiivides: džinnid kogunevad pärast südaööd sauna lapsi pesema, mistõttu on siis saunas viibimine keelatud. Nais- ja meesdžinnid võivad abielluda, saada lapsi ning nad on sarnaselt inimestele kas Allahi järgijad või uskmatud ehk šaitani järgijad.

Kui eelnevas leidus põimumisi ja vasteid meie saunahaldjatega, siis lapsevahetajana on viimastel sajanditel eestlastel tegutsenud kurat, neil džinnid. Vastsündinut ei lubatud ka baškiiridel jätta üksinda, nimepanek kaitseb last haiguste ja vahetamise vastu. Vahetatud lapse parameetrid on taas sarnased: džinn asendab normaalse lapse oma inetu, taibutu, kurtumma lapsega, kellel on ebatavaline kasv ning raskused rääkima õppimisega. Vahetamise vastu kaitsevad universaalselt raudese ja palveraamat.

Paralleele eesti mütoloogiast võib leida ka baškiiride libahundile (surnud nõia hing või esineb ka haudu külastavaid inimesi jälitav vaim, lendab tulekerana ringi), kes on sunnitud põgenema, kui riietel nõöbid valesti kinni nõöpida. Eestis vastaks sellisele olendile peaaegu täiel määral kratt, tõrjumine on seotud rõivastega, kuid laiem semantika teistsugune (pastla/kingapaelad tuleb lahti tõmmata või lõigata). Bisura

(nais- või meessoost antropomorfne olend) külastab öösel naisi kena noormehena või mehi tütarlapsena, temaga kokkupuutunud inimene kõhnub, muutub näost kollaseks ja kaotab elujõu – meie vaste taas demonlik surnu, kurat, slaavlastel keskpäevavaim ja teised olendid.

Haigusi võivad põhjustada tugevad emotsioonid, nagu ehmatus (*kurkõu*), mille peale elujõud lahkub kehast ja asemele asub haigusvaim. Kasvajaid seletati vahel naha alla elama tunginud ussidega, kes levivad kogu kehas ja raviti palvetega.

Haigusi saadi, nagu meilgi, lisaks tuulispasale ja tuulele maast ning siis tuli haigus kanda maale maagiliste võtete abil üle. Seletused seostavad haigusi veel mentaalsuse ja lubaduse mittetäitmisega, normirikkumistega pere vastu (oluliste kommete eiramine matuste ajal ja surnu mälestamata jätmine), sajatuste ja needustega, solvamise ja häbistamisega, kurja silmaga. Mustasilmseid isikuid peeti sünnipäraselt kurja silmaga inimesteks, kelle vaade kahjustab inimesi, loomi ja taimi. Väikelaste kiitmine usuti põhjustavat kõige raskemaid haigusi alates epilepsias. Lisagem lühikese väljanoppelise ülevaate lõppu, et neljapäev oli kurgaani baškiiridelgi oluline päev, seotud esivanemate hingedega.

Huvipakkuv on tänapäeval kasutatavate ravimtaimede nimetuste ja nende kasutusvaldkonna kirjeldus, ülevaade diagnostilistest võtetest nagu ubade (41 uba), kirsikivide või kivikestega, aga ka kohvipuru või linaseemnetega ennustamine, diagnoosimine looma siseorganite järgi jm võimalused. Haiguse diagnoosimisel olid abiks unenäod, vaha valamine ja selle põhjal ennustamine. Vanadest võtetest on tänaseni kasutusel patsiendi pulsi järgi diagnoosimine.

Loomulikult leidub kokkulangevusi haiguse minemapeletamise, suitsutamise, matmise, ähvardamise jm rituaalides ja loomulikult ainetes mida ravimisel kasutati. Kuna tegemist on järverikka piirkonnaga, siis on keskne järvevesi, kuid haiguste tõrjes on kohased ka lume-, vihma- ja allikavesi, samuti laialt tuntud kartulikeedu aur, viin ja puskar, ravimuda ja savi, sool, äädikas jm. Piirkonnaomaselt on olulised veel piim ja kõik piimatooted kumõssini ning rasvad kana ja kalkunirasvast hobuse ja ondatrarasvani. Üksikute eranditega on esitletud äärmiselt universaalseid aineid ja sellest lähtuvat ravipraktikat. Autor on tähelepanu juhtinud ka salvidele ja mitmetele komplekssetele võtetele rahvameditsiinis.

Üks mahukamaid osi on seotud rahvaarstidega. Zarja Minnibajeva väitel tegelevad rahvameditsiiniiga klimakteeriumieas naised, kellel traditsioon lubab kodusel teel valmistada salve. Ta jaotab teadjad viide rühma, millest esimesse kuuluvad universaalsete teadmistega polüfunktsionaalsed ravijad (teadja, herbalist, ämmaemand, ennustaja, nikastusearst, luupaigaldajad, herbalistid, poiste ümberlõikajad, ämmaemandad). Näiteks ämmaemanda ülesannete hulka kuulus sünnitusabi andmine ja sünnijärgne hoolitsemine, samuti naiste- ja lastehaiguste ravimine ja viljatusega võitlemine. Nabalõikamisel on kasutatud vanapärasest dialoogloitsu, sedavõrd universaalset, et leiame samasuguseid ka nt eesti, soome ja teiste rahvaste loitsude ja kombestiku hulgast.

- | | |
|------------------|------------------|
| - Ни кыркаһың? | - Mis sa lõikad? |
| - Кендек кыркaм. | - Naba lõikan. |
| - Ни кыркаһың? | - Mida lõikad? |
| - Кендек кыркaм. | - Naba lõikan. |
| - Ни кыркаһың? | - Mis sa lõikad? |
| - Кендек кыркaм. | - Naba lõikan. |

TUTVUSTUS

Teiseks eristab autor ratsionaalsete võtetega ravijad, kolmandasse kategooriasse on liigitatud ennustajad, neljandasse rühma kohalikud moslemipühakud ja vaimulikud ning palvetega ravijad, viiendasse rühma kuuluvad rändravitsejad. Kõigi liikide juures on toodud ka võtmeinformantide lugusid, nende ravimistavasid, uskumustikku jm.

Rahvaarstiks saamisel ilmneb erijooni, nt kaksikud sünnitanud naised saavad kahe-tusest jagu ja ravivad raskeid lastehaigusi. Samas on igas perekonnas ravimisoskustega inimesi, kellelt saadakse teadmisi jälgimise või õpetuste vahendusel. Arstijavõimed saadakse pärimisliini pidi, eelkäija annab need edasi koos õnnistusega. Teadmisi võidakse aga saada ka letargilise une ajal esivanemate vaimudelt ja üks tuntud viis on kalmistul magades esivanematelt teadmised vastu võtta.

Siinne kirjeldus ja loetelu on murdosa esitatust, millest sama alaga tegelejad leiavad hulgaliselt stereotüüpset, võrreldavat või eristuvat. Olgu selleks siis hambavalu põhjustav hambauss, varga sümboolne kinnisidumine, haiguste kuule ülekandmine või muud seigid.

Mare Kõiva

BOOK REVIEW

From everyday life into a book: an example of the publication of oral biographical interviews

Anu Korb (compiler, editor). *Siberi eestlaste elud ja lood*. Eesti asundused V. [Lives and Stories of Siberian Estonians. Estonian Settlements V.] Tartu: EKM Teaduskirjastus. 2010, 358 pp.

Lea Jürgenstein & Liina Rootalu. *Peterburi eestlaste lood*. [Stories of St Petersburg Estonians.] Tallinn: AS Ajakirjade Kirjastus. 2011, 296 pp.

The books are introduced and compared by Tiiu Jaago.

Biographical film about Livonians

***Aizslēgtais krasts* [Restricted coast: a story of people and times on the northern coast of Courland.] Läti Rahvuspark, 2009.**

Introduction to the DVD is provided by Tiiu Jaago, comments from Māra Zirnīte, one of the authors of the film.

Bashkirian folk medicine, charms and charmers

In 2011 Zarya Minnibayeva defended her doctoral thesis on Bashkirs' folk medicine in Kurgan oblast from the late 19th to the early 21st centuries.

The book is introduced by Mare Kõiva.